

Kontusz, karabela i kołtun. Kultura sarmacka w Polsce

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1974, nr 4 (16), s. 26–38.
- Źródło: Janusz Tazbir, *Sarmatyzm a kultura europejska*, „Mówią wieki” 1971, nr 4, s. 16–18.
- Źródło: Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1974, nr 4 (16), s. 30.

- Źródło: Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki*, Warszawa 1989, s. 9–10.
- Źródło: Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki*, Warszawa 1989, s. 53–55.
- Źródło: Jacek Kaczmarski, *Elekcja*, [w:] *Teksty wszystkie*, Gdańsk 2014, s. 127.
- Źródło: Daria Chibner, *Musimy nadać sarmatyzmowi kształt ponowoczesny*, „Klub Jagielloński”, dostępny w internecie: <https://klubjagiellonski.pl/2019/11/21/musimy-nadac-sarmatyzmowi-ksztalt-ponowoczesny/>.
- Źródło: Janusz Pelc, *Różni Sarmaci i nie-Sarmaci*, [w:] *Barok - epoka przeciwieństw*, Warszawa 1993, s. 224.

Wprowadzenie

Polska szlachta w mundurach wojewódzkich w XVIII wieku.

Źródło: domena publiczna.

Sarmatyzm ukształtował się na przełomie XVI i XVII wieku. Jego podstawą było osobliwe przekonanie szlachty o odrębnym od poddanych chłopów pochodzeniu etnicznym czy wręcz rasowym. Na skutek splotu okoliczności historycznych szlachta, której tożsamość zorganizowana była wokół idei sarmackich, uzyskała hegemoniczną pozycję w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i utrzymała ją aż do upadku państwa. Kultura ostatnich dwóch stuleci istnienia Rzeczypospolitej nierozzerwalnie związana była z sarmatyzmem, a jego dziedzictwo trwało przez kolejne dziesięciolecia i daje o sobie znać aż do dziś. Późniejsze pokolenia różniły się w ocenie sarmatyzmu, a różnice te i wynikające z nich spory obserwujemy również współcześnie. Dla jednych sarmatyzm był ideologią usprawiedliwiającą bezwzględny wyzysk ponad 90% społeczeństwa, prowadzącą do upadku gospodarczego, społecznego i politycznego, a w końcu – zniknięcia z mapy niegdyś największego pod względem obszaru państwa europejskiego; dla innych był fundamentem wyjątkowej w skali Europy kultury, która wydała wybitne dzieła, a współczesnym Polakom powinien służyć jako podstawa wspólnej tożsamości, inspiracja do wytyczenia własnej drogi w Europie i drogowskaz do przyszłej świetności.

Twoje cele

- Wskażesz najważniejsze cechy kultury sarmackiej.
- Dowiesz się, jakie gatunki literackie były charakterystyczne dla sarmatyzmu.
- Przeanalizujesz fragmenty utworów literackich oraz rozpraw naukowych odnoszących się do kultury sarmackiej w Polsce.

- Wymienisz pozytywne i negatywne aspekty kultury sarmackiej oraz omówisz ich konsekwencje.

Przeczytaj

Kultura sarmacka rozwijająca się w Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie była jednolita. Z jednej strony czerpała z renesansowego dziedzictwa, otaczała kultem antyczne wzorce, z drugiej – hołdowała ideałom średniowiecznym. Wymienione tradycje obudowywano pierwiastkami rodzimymi, ale sięgano także po elementy egzotyczne.

Janusz Maciejewski dowodzi, że:

” Janusz Maciejewski

Sarmatyzm jako formacja kulturowa

[...] poprzez renesans do stanu posiadania sarmatyzmu przeszło wiele elementów mody, konwencji życia towarzyskiego, wreszcie wzorców i konkretnych motywów w literaturze i sztuce o genezie zachodnioeuropejskiej, zwłaszcza włoskiej. [...] relikty średniowiecza doznające w sarmatyzmie ożywienia były zarówno pochodzenia katolickiego, jak i prawosławnego [...]. Należała do nich fascynacja problematyką grzechu i pokuty, rozwój myślenia magicznego, wiara w cuda, czary i prognostyki. A przede wszystkim sam rodzaj religijności *zamkniętej*, ze skłonnością do fanatyzmu potęgującego się w miarę rozwoju sarmackiej formacji [...].

Źródło: Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1974, nr 4 (16), s. 30.

Rozwój sarmatyzmu w XVII wieku wynikał także z ogólnoeuropejskiej [regresji](#) ekonomicznej prowadzącej do zahamowania handlu i rzemiosła, zubożenia miast i decentralizacji życia społecznego. Miejsce XVI-wiecznych centrów kulturowych takich jak Kraków, Poznań czy Królewiec zajęły „małe ojczyzny”, w których rozwijała się szlachecka kultura dworskowa. Handel i rzemiosło zaczęto postrzegać jako

niegodne stanu, który zajmował się realizacją obowiązku żołnierskiego, politykowaniem, działalnością publiczną oraz zarządzaniem ziemskimi majątkami.

Podstawę obyczajowości sarmackiej stanowił kult tradycji, często wyrażający się niechęcią do wszelkich nowości na rzecz umiłowania swojskości. Za najwyższą wartość uznawano rodzinę, której życie miało być podporządkowane sztywnym, przekazywanym z pokolenia na pokolenie tradycjom. Obyczaje sarmackie wyznaczały sposób ubierania się, budowania i urządzania domostw, świętowania, a nawet układania menu opartego na staropolskich przepisach.

Sarmatyzm wykształcił charakterystyczny typ literatury i sztuki. Przedstawiciele szlachty, kształceni najczęściej w jezuickich kolegiach, zajmowali się twórczością literacką na użytek własny lub najbliższej rodziny i sąsiadów. Popularne było prowadzenie zapisków, tzw. *silva rerum* (łac. „las rzeczy”), w których umieszczano relacje z doniosłych wydarzeń rodzinnych i publicznych, ale także przepisy kulinarne, wykazy posiadanych dóbr czy popularne żarty i porzekadła. Pisano pamiętniki. Autorem najsłynniejszych był Jan Chryzostom Pasek. Ważnym dla sarmatyzmu gatunkiem literackim była także gawęda – swobodna opowieść, pozbawiona wyraźnej kompozycji, bogata w dygresje i apostrofy. W szlacheckich obyczajach istotną rolę odgrywały muzyka i taniec – śpiewano *dumki*, tańczono poloneza określanego wówczas mianem chodzonego.

Sarmatyzm mocno zakorzenił się w kulturze i obyczajowości polskiej, budował świadomość tożsamości narodowej, wykształcił oryginalny styl w dziedzinie sztuki, kultury materialnej, obyczajowości, a także ustroju politycznego. Równocześnie jednak promował [ksenofobię](#) i [megalomanię](#), co w późniejszych epokach doprowadziło do jego negatywnego postrzegania oraz wielostronnej krytyki.

Słownik

dumka

rzewna ukraińska pieśń ludowa najczęściej opowiadająca o nieszczęśliwej miłości

ksenofobia

(gr. *ksénos* – obcy; *phóbos* – strach, gr. *ksénos* – obcy) postawa charakteryzująca się niechęcią lub wrogością do obcych (rasowo, religijnie lub etnicznie) i do tworzonej przez nich kultury. Przeważnie połączona z afirmatywnym stosunkiem do własnej grupy

liberum veto

(łac. dosł. “wolne nie pozwalam”) w Polsce potoczna nazwa zasady pozwalającej na zerwanie sejmu przez jednego posła, czego konsekwencją było unieważnienie wszystkich uchwał

megalomania

(gr. *megálé* = wielka + mania) wygórowane wyobrażenie o własnej wartości, wielkości

politykierstwo

pogardliwe określenie działalności pseudopolitycznej, niepoważne politykowanie

regres

(łac. *regressus* – odejście, fr. *regrès*) powrót do wcześniejszego, gorszego stanu w rozwoju czegoś

silva rerum

(łac. dosł. „las rzeczy”) zbiory zawierające dzieła różnych autorów i odnoszące się do różnych spraw. W kulturze staropolskiej mianem tym określano także tzw. księgi domowe, do których właściciele wpisywali różne teksty: utwory literackie, ale także odpisy dokumentów, gazetek ulotnych, porady gospodarcze, sentencje itp. Księgi te często przechodziły z pokolenia na pokolenie, stając się świadectwem upodobań i zainteresowań swoich kolejnych właścicieli

Audiobook

Polecenie 1

Wysłuchaj fragmentów rozpraw Janusza Maciejewskiego oraz Janusza Tazbira dotyczących kultury sarmackiej. Na ich podstawie wynotuj cechy kultury sarmackiej w Polsce. Czy dostrzegasz wpływ sarmatyzmu na mentalność współczesnego Polaka? Swoje zdanie uzasadnij.

Cechy kultury sarmackiej w Polskiej Janusz Maciejewski

Janusz Tazbir

Źródła: Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1974, nr 4 (16), s. 26–38.

Janusz Tazbir, *Sarmatyzm a kultura europejska*, „Mówią wieki” 1971, nr 4, s. 16–18.

Polecenie 2

Na podstawie tekstów z audiobooka wynotuj trzy pozytywne i trzy negatywne konsekwencje sarmatyzmu jako ideologii szlachty w Rzeczypospolitej.

Słownik

republikanizm

pogląd polityczny uznający za najlepszą formę rządów republikę, czyli ustrój państwa, w której najwyższe organy władzy są powoływane w drodze wyborów

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Zaznacz, które zdania są prawdziwe, a które fałszywe.

	prawda	fałsz
Stosunek Sarmatów do Orientu był ambiwalentny - z jednej strony ich fascynował, z drugiej nim pogardzali.	☐	☐
Kult szlachectwa był wartością prymarną dla Sarmatów.	☐	☐
Sarmatyzm był kulturą obejmującą tylko jeden stan społeczny - szlachtę.	☐	☐
Wizja świata w kulturze sarmackiej była oparta na kontraście pomiędzy „wspaniałą, dumną przeszłością” a „zepsutą teraźniejszością”.	☐	☐
Atrakcyjność kultury sarmackiej u narodów ościennych była związana przede wszystkim z jej oryginalnością.	☐	☐
Jedną z najbardziej charakterystycznych	☐	☐

cech kultury sarmackiej
była tolerancja religijna.

Zabawa nie mieściła się
w ramach ideologii
szlacheckiej, była
uznawana za
zaprzeczenie wartości
chrześcijańskich.

Ćwiczenie 3

Określ postawę Sarmatów wobec wymienionych w tabeli kategorii. Wskaż konkretne przejawy tej postawy.

	Postawa Sarmatów	Przejawy postawy
STOSUNEK DO SYSTEMU POLITYCZNEGO		
STOSUNEK WOBEC KRÓLA		
STOSUNEK DO ŚWIATA ZEWNĘTRZNEGO, INNYCH NARODÓW		
STOSUNEK DO INNYCH KLAS I GRUP SPOŁECZNYCH		
STOSUNEK DO PRZEDSTAWICIELI INNYCH WYZNAŃ		
STOSUNEK DO KULTU RELIGIJNEGO		

Ćwiczenie 4

Zapoznaj się z fragmentem utworu [Jacka Kaczmarskiego](#) *Elekcja*. Wymień elementy kultury sarmackiej krytykowane przez autora.

” Jacek Kaczmarski

Elekcja

Ramiona do nieba wzniesione wzburzeniem,
Łacina spieniona na wargach.

Żył sznury na skroniach, przekrwione spojrzenie,
Przekleństwo, modlitwa lub skarga.

Pod nos podtykane i palce, i pięści,

Na racje, oracji trwa bitwa,

Szablą polszczyzną tnie, świszczce i chrzęści

Przekleństwo, skarga, modlitwa.

[...]

Ten Prusom gardłuje, ten Wiednia partyzant,

Ów Ruskiej się chwyta sukienki,

A troską każdego szczęśliwa ojczyzna -

Stąd modły, przekleństwa i jęki.

Polityką zwie się ów spór Panów Braci,

W kolokwiach elekta z elektem;

Schlebiają szarakom złociści magnaci

Wśród jęków, modlitw i przekleństw.

[...]

Pojedziemy do stolicy,

Wszak Warszawa to nie Rzym.

Tam rabują przedawczycy,

Poświecimy im!

[...]

Ćwiczenie 5

Zinterpretuj ostatnią strofę utworu Jacka Kaczmarskiego *Elekcja*.

” Jacek Kaczmarski

Elekcja

Co czub i wąsiska - to wróż i historyk,
Niezbite też ma argumenta;
Lecz Wiednie Sobieskich i Pskowy Batorych
Dziś każdy inaczej pamięta!
Więc grunt to obyczaj, obyczaj - rzecz święta,
By Rzeczpospolita zakwitła.
Niech rządzi kto bądź - byle wolnych nie pęta,
W przekleństwach, skargach, modlitwach!

Źródło: Jacek Kaczmarski, *Elekcja*, [w:] *Teksty wszystkie*, Gdańsk 2014, s. 127.

Ćwiczenie 6

Wskaż dwa teksty, których bohaterowie noszą cechy szlachciców-Sarmatów. Omów ich zachowanie i wskaż na te cechy, które wiążą się z ideami sarmatyzmu. Zwróć uwagę na konsekwencje działań omawianych postaci.

Ćwiczenie 7

Zapoznaj się z fragmentem wypowiedzi profesora Wawrzyńca Rymkiewicza, pochodzącym z wywiadu Darii Chibner, odnoszącym się do sarmatyzmu. Ustal, co jest esencją polskości i w czym się ona przejawia. Ustosunkuj się do twierdzenia Wawrzyńca Rymkiewicza.

” Daria Chibner

Musimy nadać sarmatyzmowi kształt

ponowoczesny

Filozofowie polscy XIX wieku, krytykując Hegla, mówią zgodnym głosem, że istotą polskości jest indywidualizm. Dla Niemców najważniejsze jest prawo, dla Polaków – osobowość. Bez względu na to, jakie są przyczyny tego stanu rzeczy [...], to niewątpliwie kultura sarmacka jest jedną z najbardziej dobitnych jego manifestacji. Weźmy przykład z historii sztuki: portret trumienny. Jest to, uważam, najważniejszy polski wkład do dziejów sztuki światowej. Oryginalna forma polska, niesłychanie frapująca filozoficznie. Portret trumienny znajduje się bowiem gdzieś pomiędzy prawosławną ikoną a portretem psychologicznym. Tą są namalowane *post mortem* ikony osobowości. Portrety duchów. Widzimy na nich postacie wyraziste, szczególne, wyjątkowe, oddane z niezwykłym realizmem, który należałoby nazwać realizmem metafizycznym.

I to samo – indywidualistyczna natura Polaków – objawia się w porządku politycznym w wolności szlacheckiej i *liberum veto*.

Uważam, że jest to sama esencja polskości. Nie ma Polski bez *liberum veto* [...].

Źródło: Daria Chibner, *Musimy nadać sarmatyzmowi kształt ponowoczesny*, „Klub Jagielloński”, dostępny w internecie: <https://klubjagiellonski.pl/2019/11/21/musimy-nadac-sarmatyzmowi-ksztalt-ponowoczesny/>.

Ćwiczenie 8

Zapoznaj się z fragmentem rozprawy Janusza Pelca *Różni Sarmaci i nie-Sarmaci*. Wskaż tezę, którą formułuje autor. Wyjaśnij, w jaki sposób sytuuje się ona na tle poglądów Janusza Maciejewskiego i Janusza Tazbira dotyczących sarmatyzmu.

” Janusz Pelc

Różni Sarmaci i nie-Sarmaci

Trzeba [...] podkreślić, iż Polski schyłku XVI i początków XVII wieku, Polski połowy XVII wieku i nawet czasów późniejszych nie zaludniał wyłącznie tłum ciemnych, zaściankowych rębajłów szlacheckich i garść kosmopolitów wyobcowanych z narodowego poczucia, narodowych sentymentów i nawyków. Przeciwnie, w Polsce schyłku XVI i XVII wieku sarmackość i europejskość przejawiały się na ogół nie w postaci postaw ekstremistycznych, krańcowych, lecz w swoistej koegzystencji. Sarmaci bywali Europejczykami, Europejczycy Sarmatami. Chodziło raczej o pewną równowagę tych dwu czynników współokreślających postawę mieszkańców Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Dopiero potem, zwłaszcza u schyłku epoki staropolskiej, postawy ekstremistyczne przejawiają się częściej i zyskują przewagę, zwłaszcza postawa zaściankowo-sarmacka.

Źródło: Janusz Pelc, *Różni Sarmaci i nie-Sarmaci*, [w:] *Barok - epoka przeciwieństw*, Warszawa 1993, s. 224.

Praca domowa

Wskaż dwa elementy kultury sarmackiej, które w twojej opinii warto kultywować współcześnie. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Dla nauczyciela

Autor: Miłosz Biedrzycki

Przedmiot: Język polski

Temat: Kontusz, karabela i kołtun. Kultura sarmacka w Polsce

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

- 1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;
- 2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

- 1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;
- 2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;
- 4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;

2. porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele lekcji. Uczeń:

- wskazuje najważniejsze cechy kultury sarmackiej;
- omawia refleksje na temat autostereotypów;
- zabiera głos w debacie;
- wymienia pozytywne i negatywne aspekty kultury sarmackiej oraz omówi ich konsekwencje.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- mapa myśli.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczeń przed lekcją przygotowuje refleksje na temat wyobrażeń społeczności na własny temat (autostereotypy). Jakie autostereotypy mogą być pozytywne, a jakie – szkodliwe? Jakie zagrożenia mogą wiązać się ze zbyt dużą rozbieżnością autostereotypu i stanu faktycznego? Dyskusja zostanie przeprowadzona podczas zajęć.
2. Uczniowie zapoznają się z treścią sekcji „Wprowadzenie” i „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Wymiana obserwacji i przemyśleń w formie dyskusji (na temat podany przed zajęciami).
2. Nauczyciel zapoznaje uczniów z tematem lekcji i wspólnie z uczniami ustala cele zajęć i kryteria sukcesu.
3. Uczniowie w parach przygotowują mapę myśli podsumowującą informacje z sekcji „Wprowadzenie” i „Przeczytaj”.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie zapoznają się z treścią sekcji „Audiobook” i indywidualnie wykonują polecenia 1 i 2. Następnie wybrani uczniowie odczytują odpowiedzi.
2. Uczniowie indywidualnie wykonują ćwiczenia z sekcji „Sprawdź się”. Nauczyciel, o ile są możliwości techniczne, odtwarza nagranie piosenki Jacka Kaczmarskiego *Elekcja*.
3. Nauczyciel inicjuje debatę „za” i „przeciw” na temat: Czy dostosowana do współczesnych warunków wersja sarmatyzmu (szerzej – ideałów szlachty Rzeczypospolitej Obojga Narodów) może być użyteczną i pozytywną podstawą tożsamości Polaków w XXI w.? Zadaniem uczniów jest zaprezentowanie argumentów „za” i „przeciw” oraz przekonanie innych do swoich poglądów. Uczniowie uzyskują od nauczyciela informacje, jak należy dyskutować, wyrażać swoje zdanie bez prowokacji i osobistych ataków. Każda grupa musi mieć taki sam czas na wypowiedź.

Przebieg:

- Podział uczniów na dwie grupy.
- Wyznaczenie czasu na przygotowanie argumentów.
- Prezentacja argumentów.
- Podsumowanie wyników debaty oraz ocena jakości i siły argumentów.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie wraz z nauczycielem podsumowują wnioski z dyskusji kończącej fazę realizacyjną i próbują ustalić odpowiedź na pytanie: jeśli nie sarmatyzm, to co?
2. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i przeprowadza krótką rozmowę na temat spełnienia kryteriów sukcesu.

Praca domowa:

1. Wskaż dwa elementy kultury sarmackiej, które w twojej opinii warto kultywować współcześnie. Uzasadnij swoją odpowiedź.
2. Przeprowadź wywiad w swoim otoczeniu (rodzinnym lub towarzyskim) na temat stosunku do dziedzictwa kultury szlacheckiej jako formy polskiej tożsamości. Uzupełnij zebrane opinie własnymi przemyśleniami.

Materiały pomocnicze:

- Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1974, nr 4 (16).
- Juliusz A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, PWN, Warszawa, 1974.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Audiobook”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.